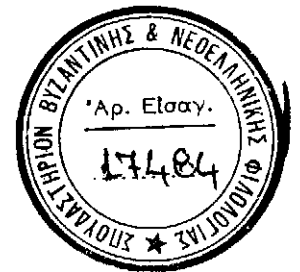

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΑΓΗΣ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗΣ
ΚΡΙΤΙΚΗΣ

Δεύτερη Έκδοση συμπληρωμένη

ΓΙΑΝΝΙΝΑ 1982

δηλώνει έλλειψη έμπιστοσύνης πρὸς τοὺς κριτικούς. Σημαίνει ὅτι οἱ σημερινοὶ κριτικοὶ δὲν ἐκπληρώνουν τὸ ἔργο ποὺ ἀναλαμβάνουν κι ἔτσι μένει αὐτὸ νὰ διεκπεραιωθεῖ ἀπὸ ἱκανότερους μελλοντικούς. Ὅμως τῇ φράσει «ὁ χρόνος θὰ κρίνει» τῇ λένε συνήθως οἱ ἄνθρωποι ποὺ μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κριτική. Εἶναι λίγο παράξενο. Πάντως στὴν περίπτωση αὐτὴ ἂν δὲ φανερώσει ὑπεκφυγὴ, φανερώνει ἀσφαλῶς ἔλλειψη προβληματισμοῦ.

1980

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ*

I

Ἐπειδὴ ἡ ἔννοια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς παραπέμπει στὴ λογοτεχνικὴ κριτικὴ θὰ πρέπει νὰ πῶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ποὺ ἀναφέρομαι μὲ τὸν ὅρο λογοτεχνικὴ κριτικὴ ἢ κριτικὴ τῆς λογοτεχνίας. Μιλώντας ἀρνητικὰ θὰ ἔλεγα ὅτι δὲν ἀναφέρομαι στίς ἀπόψεις ποὺ συγκροτοῦν τὴ θεωρίαν τῆς λογοτεχνίας, οὔτε σέ κείμενα ὅπως αὐτὸ ἐδῶ ποὺ ἀνήκουν στὴ θεωρίαν τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς. Ἐπίσης δὲν ἀναφέρομαι στὸν ἀπρόσωπο διάλογο ἀνάμεσα στὰ παλαιότερα καὶ στὰ νεώτερα λογοτεχνικὰ ἔργα, καθὼς καὶ στὴν κριτικὴ λειτουργία τῶν λογοτεχνῶν κατὰ τὴν ὥραν τῆς δουλειᾶς τους. Λέγοντας λογοτεχνικὴ κριτικὴ ἔχω στό νοῦ μου τὴν κριτικὴ πράξη ποὺ ἀντιπροσωπεύουν ὀρισμένα κείμενα μὲ τὰ ὁποῖα μερικοὶ ἄνθρωποι ἔκριναν συγκεκριμένα λογοτεχνικὰ ἔργα. Μ' ἄλλα λόγια αὐτὸ ποὺ θὰ λέγαμε ἐφαρμοσμένη κριτικὴ τῆς λογοτεχνίας.

* Δὲν ὑπῆρχε στὴν πρώτη ἐκδόση — πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ Ἑκθβόλος, τεῦχος 6, Ἀθήνα 1981.

Είπα πώς η έννοια της λογοτεχνικής κριτικής παραπέμπει στη λογοτεχνική κριτική. Πραγματικά, ανάμεσα στην πρώτη και στη δεύτερη υπάρχει σχέση έννοιας προς αντικείμενο. Έτσι, γενικότερα θα έλεγα πώς η έννοια της λογοτεχνικής κριτικής αποτελεί τό θεωρητικό ισοδύναμο της λογοτεχνικής κριτικής. Αυτό από μια άποψη σημαίνει ότι μιλούμε για την έννοια της λογοτεχνικής κριτικής εφόσον θεωρούμε τη λογοτεχνική κριτική δοσμένη. Και πάρα πέρα πώς η έννοια της λογοτεχνικής κριτικής προκύπτει από τη μελέτη των αξιολογών κριτικών κειμένων.

Μιά πρώτη παρατήρηση που μπορεί να γίνει, με βάση τα κριτικά κείμενα, είναι πώς η έννοια της λογοτεχνικής κριτικής είναι πρισματική. Θα έλεγα μάλιστα ότι δεν πρόκειται ακριβώς για μία έννοια, αλλά για μία συνισταμένη έννοιων. Έτσι προκειμένου να μιλήσει κανείς γι' αυτή τη συνισταμένη χρειάζεται να πραγματευτεί πρώτα τις συνιστώσες της. Λέγοντας συνιστώσες εδώ δεν εννοώ τις διάφορες δοξασίες περί λογοτεχνικής κριτικής που έχουν υποστηριχτεί κατά καιρούς από όρισμένες έπιστήμες ή συστήματα ιδεών. Τέτοιες δοξασίες, όπως είναι αυτές που βασίζονται στην ψυχανάλυση, στο μαρξισμό, στη σημειολογία, κ.λ.π., δεν άφορούν πραγματικά ό,τι χαρακτηρίζει τη λογοτεχνική κριτική ως ιδιότυπη λειτουργία. Συνεπώς η πρισματικότητα την οποία παρουσιάζει η έννοια της λογοτεχνικής κριτικής δεν ανταποκρίνεται σ' αυτές τις δοξασίες, αλλά στην ιδιαίτερη φύση της λογοτεχνικής κριτικής. Όπως προανάφερα, η έννοια της λογοτεχνικής κριτικής προκύπτει από τη μελέτη των κριτικών κειμένων και είναι φυσικό να άντλει τα στοιχεία της από αυτά τα κείμενα και όχι από θεωρίες προκατασκευασμένες. Έτσι η διάκριση των στοιχείων που συνθέτουν την έννοια της λογοτεχνικής κριτικής ανάγεται στη διάκριση των δεδομένων που συνιστούν την κριτική της λογοτεχνίας.

Στις επόμενες σελίδες θα αναφερθώ σέ τέσσερα χαρακτηρι-

στικά της λογοτεχνικής κριτικής. Στην αναλυτικότητα της, στην προσήλωσή της στα λογοτεχνικά κείμενα, στον αξιολογικό και στον άπρόθετο χαρακτήρα της.

II

α) Η λογοτεχνική κριτική ως λειτουργία και ως λόγος είναι αναλυτική.

Η κριτική της λογοτεχνίας άσχολεϊται με κείμενα λογοτεχνικά ή που έχουν την πρόθεση να είναι λογοτεχνικά. Τα κείμενα αυτά, μολονότι μπορούν να κοιταχτούν από πολλές πλευρές, έχουν όρισμένη ένότητα. Ανάλογη με την ένότητα που παρουσιάζει κάθε έργο σύνθετο αλλά με έναίο χαρακτήρα. Όπως π.χ. ένα έπιπλο, ένα σκίτσο, μία μουσική σύνθεση, κ.λ.π. Η λογοτεχνική κριτική πλησιάζει τα κείμενα που αποτελούν τό αντικείμενό της με πνεύμα έρευνητικό. Πνεύμα πού, σύμφωνα με την κοινή πείρα, είναι διακριτικό: προσεγγίζει τό αντικείμενό του και προσπαθεί να τό γνωρίσει ανατέμνοντάς το. Πράγμα πού σημαίνει ότι διακρίνει — βλέπει και ξεχωρίζει —, όλικά ή μερικά, τα στοιχεία πού τό αποτελούν. Μ' αυτή την έννοια ή κριτική της λογοτεχνίας ως λειτουργία είναι αναλυτική: δέ συνθέτει αλλά αναλύει έργα πού έχουν συντελεστεί. Πραγματικά, αν ρίξουμε μία ματιά στα κριτικά κείμενα θα παρατηρήσουμε ότι πάντα αναλύουν από κάποιες πλευρές τα λογοτεχνικά έργα τα όποια κρίνουν.

Όπως είναι φυσικό τις διακρίσεις πού κάνει ή λογοτεχνική κριτική τις διατυπώνει κατά τρόπο ανάλογα αναλυτικό. Αυτό είναι αυτόνομο, στην πράξη όμως έχουμε συχνά την τάση να τό λησμονούμε. Ός λόγος ή λογοτεχνική κριτική αποτελεί κλάδο του αναλυτικού λόγου. Ένα θεμελιώδες χαρακτηριστικό του αναλυτικού λόγου είναι ότι βασίζεται, για να διατυπώσει τα νοήματά του, στο έλλογο ή διανοητικό φορτίο των λέξεων. Συμβαίνει

δηλαδή μέ τόν αναλυτικό λόγο τό αντίθετο από ό,τι συμβαίνει μέ τήν ποίηση καί τήν αφήγηση, όπου ή διατύπωση γίνεται μέ βάση τό ἄλογο ἢ ἐμπειρικό φορτίο τῶν λέξεων. "Οχι πώς στήν πρώτη περίπτωση ἐκμηδενίζεται τό ἄλογο καί στή δεύτερη τό ἔλλογο, ἀλλά ὅτι δέν ἀποτελοῦν, ἀντίστοιχα, πρωτεύοντα ἐκφραστικά στοιχεῖα. Θά ἔλεγα μάλιστα ὅτι ὅσο περισσότερο προέχει τό ἔλλογο στοιχεῖο σέ μιά διατύπωση τόσο περισσότερο ὑποχωρεῖ τό ἄλογο καί ἀντίστροφα. Πάντως στά μέτρα πού ὁ ἀναλυτικός λόγος βασίζεται στό ἔλλογο φορτίο τῶν λέξεων γιά νά διατυπώσει τά νοήματά του, εἶναι φυσικό ἡ σαφήνεια μέ τήν ὁποία διατυπώνει τά νοήματα αὐτά νά εἶναι ἔλλογης ὕψους. Ἀπό τήν ἀποψη αὕτη ἔχουμε τό περιθώριο νά ποῦμε ὅτι ἡ σαφήνεια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς ἔχει ἔλλογο χαρακτήρα. Γιά νά φανεῖ καλύτερα τί ἐννοῶ θά χρησιμοποιήσω τρία παραδείγματα.

«Τί θά βλέπαμε σ' αὐτούς τούς στίχους;

»Τό πρῶτο σημεῖο, φαντάζομαι, πού κάνει ἐντύπωση εἶναι ὅτι, ἂν καί τό κομμάτι εἶναι ἀρκετά μακρύ, δέν ἔχει πουθενά κανένα ἴχνος γλωσσικοῦ πληθωρισμοῦ, κανένα εἶδος ρητορείας, ὅπως λέμε.»

Σεφέρης

..... Ὁ Δαρεῖος ἀποφασίζει
νά τερματίσει τή ζωή του, οὔτε σπαθί ἔχει
οὔτε ὀπαδοῦς
μοιάζει πολύ μέ ρῶγα σταφυλίου
πού βασανίζεται μέσ στό λιοπύρι
νά γίνει κοριτσόπουλο.

Παπαδίσας

«Εἶχα δηλώσει στόν ἐπίλογο τῆς προηγούμενης ἐπιφυλλίδας τήν ἀμηχανία μου μπροστά σ' αὐτό τό αὐχμηρό ποιητικό τοπίο,

ὅπου οἱ αἵρετικές διδακτικές προθέσεις καί ἡ σκληρή θεματική ὕλη δημιουργοῦν κάποια συμφόρηση στήν ἐπιφάνεια τοῦ ποιήματος, στενεύοντας ἔτσι, ἴσως ἐπικίνδυνα, τούς μουσικούς του πόρους καί δυσκολεύοντας τήν ἀναπνοή του.»

Μαρωνίτης

Ἀπό τά τρία παραδείγματα τό πρῶτο παρουσιάζει ἔλλογη δομή, ἐνῶ τό δεύτερο ἄλογη. Τό τρίτο ἐξ ὀρισμοῦ ἀνήκει στόν ἀναλυτικό λόγο. Ἀπό τά πράγματα, ὡστόσο, ὄχι ἀκριβῶς. Στίς ἐπόμενες φράσεις καί λέξεις του: «αὐχμηρό ποιητικό τοπίο», «σκληρή θεματική ὕλη», «συμφόρηση στήν ἐπιφάνεια τοῦ ποιήματος», «μουσικούς του πόρους», «ἀναπνοή», δέν προέχει τόσο τό ἔλλογο στοιχεῖο ὅσο τό ἄλογο. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι τό τρίτο παράδειγμα παρουσιάζει μικτή δομή, μέ ἀποτέλεσμα νά πάσχει ἀπό ἔλλειψη ἔλλογης σαφήνειας. Ἡ ἔλλειψη αὕτη, πού εἶναι προϊόν εἰδολογικῆς ἀσυνέπειας, καθιστᾷ τή διατύπωση μειονεκτική. Γιατί; Κατά τή γνώμη μου γιά ἕναν ἀπλό λόγο: γιατί ὅταν ἕνα θεωρητικό κείμενο εἶναι ἔλλογο ἀσάφές εἶναι στήν πραγματικότητα ἀσάφές καθεαυτό. Δέν ἔχει κανεῖς παρά νά κοιτάξει μερικά χαρακτηριστικά κείμενα μικτῆς δομῆς γιά νά κρίνει πόσο πάσχουν τελικά ἀπό ὀλική ἀσάφεια.

Εἶπα παραπάνω πώς ἡ κριτική τῆς λογοτεχνίας ἀποτελεῖ κλάδο τοῦ ἀναλυτικοῦ λόγου. Ἐπειδὴ ὁ ἀναλυτικός λόγος εἶναι συχνά ἐπιχειρηματολογικός, δηλαδή ἀποδεικτικός, θά ἦταν σκόπιμο νά ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἡ λογοτεχνική κριτική ἀποδείχνει τίς ἀπόψεις της. Ἄν πάρουμε ὡς βάση τά ἔγκυρα κριτικά κείμενα θά καταλήξουμε νομίζω στό συμπέρασμα πώς ἡ λογοτεχνική κριτική δέν ἔχει ἀποδεικτικό χαρακτήρα. Ὅσο γνωρίζω, κανένα ἀξιόλογο κριτικό κείμενο δέν ἔχει ἀποδείξει τά λεγόμενά του. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο τά κριτικά κείμενα ἀναφέρονται στά λογοτεχνικά ἔργα εἶναι κυρίως δεικτικός ἢ ὑποδεικτικός: δείχνουν ἢ ὑποδείχνουν μερικές καίριες πλευρές αὐτῶν τῶν ἔργων. Φυσικά γιά νά δείξει

Ένας κριτικός, τι βλέπει σ' ένα έργο θά πρέπει τό έργο στό όποιο αναφέρεται νά 'ναι στή διάθεση τοῦ αναγνώστη. Κι ακόμη χρειάζεται ό αναγνώστης νά συμμετέχει ένεργά στή δουλειά τοῦ κριτικού. Χρειάζεται δηλαδή ό αναγνώστης νά σταθμίζει τά λεγόμενα τοῦ κριτικού μέ βάση τό κρινόμενο κάθε φορά λογοτεχνικό έργο. 'Ας σημειωθεί ότι ό δεικτικός τρόπος μέ τόν όποιο λειτουργεί ή κριτική τῆς λογοτεχνίας είναι μιá αίτία πού βλέπουμε τόσο συχνά μέσα στά κριτικά κείμενα παραθέματα από τά κρινόμενα έργα. 'Αλλά τό θέμα αυτό, πῶς άκριβῶς ή κριτική τῆς λογοτεχνίας γίνεται πειστική, δέν είναι τόσο άπλό καί χρειάζεται διεξοδική μελέτη.

Συνοψίζοντας τά προηγούμενα θά έλεγα ότι ή κριτική τῆς λογοτεχνίας ὡς λειτουργία καί ὡς λόγος είναι αναλυτική χωρίς νά έχει άποδεικτικό χαρακτήρα.

β) 'Η λογοτεχνική κριτική αναφέρεται εὐθέως στά λογοτεχνικά κείμενα.

Εὐθέως: χωρίς ή κριτική δραση νά κατευθύνεται πρῶτα πρὸς δεδομένα πού βρίσκονται ἔξω από τά κρινόμενα έργα καί μετά νά στρέφεται σ' αὐτά. Χωρίς δηλαδή νά παρεμβάλλονται ανάμεσα στόν κριτικό καί στό έργο πού εξετάζει άλλότρια στοιχεία. Τό θέμα τῆς άμεσης αναφορᾶς στά λογοτεχνικά κείμενα είναι πολυσυζητημένο. Μολαταῦτα εξακολουθεῖ στήν πράξη νά 'ναι πρόβλημα πρὸς λύση. Πολλοί π.χ. θεωρητικοί, πού θέλουν ν' ασκήσουν λογοτεχνική κριτική, αναφέρονται στά έργα μέ τά όποια καταπιάνονται κατά τρόπο ἑμμεσο. 'Εξετάζουν αὐτά τά έργα μέ βάση ό,τι ξέρουν γιά τήν εποχή, τίς πράξεις καί τίς απόψεις τῶν ανθρώπων πού τά έγραψαν. 'Ετσι ή εποχή, οἱ πράξεις κι οἱ απόψεις τῶν λογοτεχνῶν παίρνουν τό προβάδισμα σέ σχέση μέ τό έργο τους. 'Ας διευκρινιστεῖ ότι στήν περίπτωση αὐτή δέν πρόκειται γιά τίς ἐξωαισθητικές θέσεις από τίς όποιες ξεκινοῦν πολλές φορές όρισμένοι θεωρητικοί γιά νά κρίνουν λογοτεχνικά έργα. Τό ζήτημα

αὐτό είναι διαφορετικό. 'Εδῶ ενδιαφέρει μόνο ἡ ἀνάλυση τῆς ἀναφορᾶς στά λογοτεχνικά κείμενα.

'Ας δοῦμε μερικά συγκεκριμένα παραδείγματα.

'Ο Ξενόπουλος στή γνωστή κριτική παρουσίαση τοῦ Καβάφη¹ κάνει λόγο, μεταξύ άλλων, γιά τό ποίημα «Τείχη». 'Ομολογεῖ ότι «χωρίς νά τό θέλει» είχε άποστηθίσει τό ποίημα κι ότι καθώς περνοῦσε ό καιρός παρέμεινε μέσα του άκέραιο — κάτι πού δέ συνέβαινε μέ διάφορα άλλα τά όποια ἔτυχε ν' άποστηθίσει καί τά όποια σιγά-σιγά ξεθώριαζαν. 'Επειτα αναφέρει πῶς αἰσθάνεται κι αὐτός τά «Τείχη» τοῦ Καβάφη ὑψωμένα γύρω του. Κι ότι τήν ὑπαρξή τους θά τήν «άγνοοῦσε» ἂν δέν τύχαινε νά διαβάσει τό ποίημα, γιατί «ὄλον αὐτό τό κακόν ἔγινε τόσον άνεπαίσθητως». Στό μέρος αὐτό πού κάνει λόγο γιά τά «Τείχη», ὅπως καί σ' ὁλόκληρο τό κείμενό του, ό Ξενόπουλος μιλά μέ βάση τά ποιήματα τοῦ Καβάφη πού είχε ὑπόψη του.

Μέ τά «Τείχη» τοῦ Καβάφη άσχολήθηκε κι ό Τ. 'Αγρας². 'Ο 'Αγρας ἀφοῦ εξετάσει τό ποίημα αναλυτικότερα καταλήγει στό ακόλουθο συμπέρασμα: «Τά τείχη εἶν' ένα σύμβολο πλατειᾶς ἔννοιας σέ διάφορες σφαῖρες: στήν καθημερινή κοινωνική ζωή — ή συνθήκη στήν ανθρώπινη ψυχολογία — τό ὑποσυνείδητο καί τό ὑπεξούσιο τῆς βούλησης στήν ανθρώπινη φυσιολογία — ή κληρονομικότητα καί ή ἐξέλιξη στή μεταφυσική, — τό πεπρωμένο». 'Ο 'Αγρας γενικότερα θεωρεῖ ότι τά «Τείχη» συμβολίζουν ὅτιδήποτε περιορίζει τήν ανθρώπινη ὑπαρξή νά κινηθεῖ ἐλεύθερα πρὸς τήν πραγμάτωσή της. Πάντως, ανεξάρτητα από τή γνώμη του, πουθενά στό κείμενό του δέ μιλάει γιά τά «Τείχη», ὅπως καί γιά τά άλλα ποιήματα πού εξετάζει, κατά τρόπο ἑμμεσο.

1. Γ. Ξενοπούλου, «Ένας ποιητής (Κ. Π. Καβάφης)», Βασική Βιβλιοθήκη, τόμος 42, σελ. 210. 'Αναδημοσίευση από τό περιοδικό Παναθήναια, 30/11/1903.

2. Τέλλου 'Αγρα, Κριτικά, τόμος 1ος, σελ. 38—44, ἐπιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος, 'Εκδόσεις 'Ερμής, 'Αθήνα 1980.

Ένας άλλος μελετητής του Καβάφη, ο Τ. Μαλάνος, σχετικά με τὰ «Τείχη», γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἡ ὑποχώρησή του [τοῦ Καβάφη] μπροστά στὸν κοινωνικὸ ἔλεγχο δὲν ἔγινε δίχως πραγματικὸ πόνο ἐκ μέρους του. Ἀντιλαμβάνοταν πόσο σκληρὴ, πράγματι, εἶναι ἡ ἐπίδραση πού ἐξασκοῦν οἱ ἄνθρωποι ἐπάνω μας ὅχι μονάχα ὅταν μιλοῦν, μὰ καὶ ὅταν ἀκόμη σωπαίνουν. [...] Ἡ ἐρωτικὴ του ἀνωμαλία πιεζόταν καὶ σώπαινε. Ἦταν ἀνάγκη. Ποιὸς ὅμως θὰ τὴν ἐμπόδιζε νὰ παραπονεθεῖ κάπως ἀόριστα; Στὰ «Τείχη» διακρίνω τὴ φωνή της:

«Α ὅταν ἔκτιζαν τὰ τείχη πῶς νὰ μὴν προσέξω.

Ἀνεπαισθήτως μ' ἔκλεισαν ἀπὸ τὸν κόσμον ἔξω.

»Καὶ πράγματι, τὸ δράμα τῆς σάρκας του καὶ μόνο αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πού ἐκφράζεται στοὺς παραπάνω στίχους.»¹ Ἀργότερα ὁ Μαλάνος θεώρησε πῶς τὴν ἀποψή του τὴν καθιστοῦσε ἀδιαμφισβήτητη μιὰ σημείωση τοῦ Καβάφη. Ἡ ἀκόλουθη: «Μ' ἐπέρασεν ἀπὸ τὸν νοῦ ἀπόψε νὰ γράψω διὰ τὸν ἔρωτά μου. Καὶ ὅμως δὲν θὰ τὸ κάμω. Τί δύναμι πού ἔχει ἡ πρόληψις. Ἐγὼ ἐλευθερώθηκα ἀπὸ αὐτὴν· ἀλλὰ σκέπτομαι τοὺς σκλαβωμένους ὑπὸ τὰ μάτια τῶν ὁποίων μπορεῖ νὰ πέσῃ αὐτὸ τὸ χαρτί. Καὶ σταματῶ. Τί μικροψυχία. Ἀς σημειώσω ὅμως ἓνα γράμμα — Τ — ὡς σύμβολον αὐτῆς τῆς στιγμῆς.»² Ὁ Μαλάνος ἔφτασε νὰ πεῖ ὅτι: «Ἐνα τέτοιο ντοκουμέντο σημαίνει τελεία καὶ παύλα. Τελεία καὶ παύλα σὲ κάθε μελλοντικὴ συζήτηση, ἀν αὐτὸ πού διέκρινε ἐγὼ ἄλλοτε, μέσα στὸ ποίημα «Τείχη», εἶναι ἢ ὅχι τὸ παράπονο τῆς καταδικασμένης διαστροφῆς του.»³ Ὅπως γίνεται φανερό ὁ Μαλάνος πραγματεύ-

1. Τίμου Μαλάνου, *Ὁ ποιητὴς Κ. Π. Καβάφης*, τρίτη ἐκδοση, σελ. 67—68, Δίφρος, Ἀθήνα.

2. Καβάφης, *Ποιήματα*, σελ. 303, παρουσίαση — σχόλια Γ. Παπουτσάκη, Ἐκδοτικὸς Οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθήνα 1963.

3. Μανώλη Γιαλουράκη, *Ὁ Καβάφης τοῦ κεφαλαίου Τ. συνομιλίες μὲ τὸν Τίμο Μαλάνο*, σελ. 62, Ἀλεξάνδρεια 1959.

τήκε τὰ «Τείχη» μέ βάση τὴν προσωπικὴ ζωὴ τοῦ Καβάφη καὶ τὴ σημείωση πού παρέθεσα.

Ὁ Σ. Τσίρκας στὸ βιβλίο του *Ὁ Καβάφης καὶ ἡ ἐποχὴ του* ἀφιερώνει ἓνα κεφάλαιο στὰ «Τείχη» μέ τίτλο «Τὰ τείχη τῆς οἰκονομικῆς ἀπομόνωσης». Σ' αὐτό, ἀφοῦ ἀναφέρεται διεξοδικὰ στὴ χρονολογία πού γράφτηκε τὸ ποίημα καὶ στίς φιλολογικὲς πηγές του, καταλήγει νὰ παρατηρήσει, μεταξύ ἄλλων, τὰ ἐπόμενα: «Τὸ χωρὶς λύπην ἀφορᾷ τοὺς ἀνθρώπους τῆς κάστας του, τοὺς πρωτοκλασάτους. Ἀπ' αὐτοὺς περίμενε κατανόηση καὶ βοήθεια. [...] Στὸ χωρὶς αἰδῶ ξεσπάει ἡ ἀηδία καὶ τὸ μῖσος του γιὰ τοὺς δευτεροκλασάτους πού χώθηκαν παντοῦ καὶ κρατοῦνε τώρα ὅλα τὰ κλειδιά.»¹ Καὶ στὸ ἐπόμενο βιβλίο του γιὰ τὸν Καβάφη ἐπανερχεται στὸ ἴδιο θέμα: «Τὸ «Τείχη», ὅταν γραφόταν στὰ 1896, ἦταν μιὰ διαμαρτυρία γιὰ τὸν ἀπὸ οἰκονομικὰ ἐλατῆρια ἀποκλεισμό τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς κοσμικῆς Ἀλεξάνδρειας καί, ἔμμεσα, μιὰ κριτικὴ τῆς κάστας ἐκεῖνης, μέσα ἀπὸ τὴν ἀστική τάξη τῆς Ἑλληνικῆς παροικίας, πού, ὑπερισχύοντας, ἀποφάσιζε πιά μόνη τῆς ποιός εἶναι «ἀριστοκράτης» καὶ ποιός δὲν εἶναι.»² Γιὰ νὰ ἐδραιώσῃ τίς ἀπόψεις του ὁ Τσίρκας παραθέτει ἓνα σχόλιο τοῦ Καβάφη γιὰ τὰ «Τείχη»³, καθὼς καὶ μερικὲς ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὸν ποιητὴ. Γενικότερα ὁ Τσίρκας, ὅπως περίπου καὶ ὁ Μαλάνος, βλέπει τὰ «Τείχη» μέσα ἀπὸ τὸ περιβάλλον, τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴ καὶ κάποια λεγόμενα πού ἀποδίδονται στὸν ποιητὴ.

Σύμφωνα μέ τὰ παραπάνω ὁ Ξενόπουλος καὶ ὁ Ἀγρας ἀντιμετώπισαν τὰ «Τείχη» κατὰ τρόπο διαφορετικὸ ἀπὸ ὅ,τι τὰ ἀντιμετώπισαν ὁ Μαλάνος καὶ ὁ Τσίρκας. Οἱ δύο πρῶτοι ἔδωσαν ἀπολυτὴ προτεραιότητα στὸ ποίημα, ἐνῶ οἱ δεῦτεροι ἔδωσαν προτε-

1. Στρατῆ Τσίρκας, *Ὁ Καβάφης καὶ ἡ ἐποχὴ του*, σελ. 275—276, Κέδρος, Ἀθήνα 1958.

2. Στρατῆ Τσίρκας, *Ὁ πολιτικὸς Καβάφης*, σελ. 173, Κέδρος, Ἀθήνα 1971.

3. Ὁ.π., σελ. 172.

ραιότητα στα βιογραφικά στοιχεία του Καβάφη. Έτσι ο Ξενόπουλος και ο Άγρας αναφέρθηκαν ευθέως στο συγκεκριμένο ποίημα, ενώ ο Μαλάνος και ο Τσίρκας τεθλασμένα. (Βέβαια ο Ξενόπουλος και ο Άγρας δεν είχαν στη διάθεσή τους τα στοιχεία που είχαν υπόψη τους ο Μαλάνος και ο Τσίρκας. Δέ μιλήσαν όμως όπως μιλήσαν για τα «Τείχη» από έλλειψη πληροφοριών, αλλά από κριτική επάρκεια. Ένός ο Ξενόπουλος και ο Άγρας ζούσαν ακόμη μαθεύτηκαν πολλά για την ιδιωτική ζωή του Καβάφη και θα μπορούσαν να επανέλθουν στο θέμα — όπως έκαναν ο Μαλάνος και ο Τσίρκας κάθε φορά που κάποιο σημαντικό στοιχείο έρχόταν στην επιφάνεια. Κι όμως ο Ξενόπουλος και ο Άγρας εξακολουθούσαν να εγκρίνουν τα αρχικά τους κείμενα. Ούτε τα θεώρησαν ποτέ έλλιπη επειδή δεν είχαν υπόψη τους όταν τα έγραφαν το περιβάλλον και την ιδιωτική ζωή του Καβάφη. Άλλωστε και οι μεταγενέστεροι κριτικοί του ποιητή, που γνώριζαν αρκετά γι' αυτόν, ακολουθούσαν το παράδειγμα του Ξενόπουλου και του Άγρα. Ο Σεφέρης μάλιστα αντέδρασε στην τακτική της έμμεσης αναφοράς στο καβαφικό έργο λέγοντας ότι «έξω από τα ποιήματά του ο Καβάφης δεν υπάρχει».) Τα κείμενα λοιπόν του Ξενόπουλου και του Άγρα μάς μιλούν για τα «Τείχη» από τα «Τείχη», ενώ αντίθετα του Μαλάνου και του Τσίρκα μάς μιλούν για τα «Τείχη» με βάση το περιβάλλον και την ιδιωτική ζωή του Καβάφη. Ωστόσο ο Μαλάνος και ο Τσίρκας φιλοδόξησαν, κατά την όμολογία τους, να δούν το ποίημα σαν κριτικοί της λογοτεχνίας και όχι σαν βιογράφοι του Καβάφη. Πράγμα που σημαίνει ότι ανάμεσα στη φιλοδοξία και στην τακτική τους υπάρχει θεμελιώδης αντίφαση. Κι αυτό είναι ένα γενικότερο πρόβλημα της λογοτεχνικής κριτικής. Τα βιογραφικά στοιχεία ενός λογοτέχνη, όταν τα συναντούμε σε μία κριτική ως απλές πληροφορίες, δεν έχουν τίποτε το αξιοκατάκριτο. Όταν όμως χρησιμοποιεί κανείς βιογραφικά στοιχεία ή απόψεις ενός συγγραφέα για να κρίνει μ' αυτά το έργο του, στην πραγματικότητα δεν κρίνει ακριβώς το έργο του. Ούτε καν τη ζωή και τις

απόψεις του. Στην περίπτωση αυτή χάνει από μπροστά του το έργο και κάνει μία δουλειά, σχεδόν μηχανική, που δεν είναι λογοτεχνική κριτική αλλά κάτι άλλο. Το παράξενο είναι ότι μολονότι υπάρχουν στην ιστορία της νεοελληνικής κριτικής (και φυσικά της παγκόσμιας) όρισμένα αξιολογικά κριτικά κείμενα τα οποία υποδείχνουν με σαφήνεια την προσήλωση στα λογοτεχνικά έργα, εντούτοις, από την πλευρά αυτή, μάλλον δεν παραδειγματίζουν.

γ) Η λογοτεχνική κριτική είναι αξιολογική.

Λέγοντας αξιολογική δεν έννοω βέβαια ότι βαθμολογεί τα λογοτεχνικά έργα. Αυτό είναι ανέφικτο. Ούτε πάλι έννοω τις γενικές κρίσεις τις οποίες βλέπουμε συχνά σε θεωρητικά γραφτά που φιλοδοξούν ν' ασκήσουν κριτική σε λογοτεχνικά έργα. Αυτές οι κρίσεις καθόσον είναι αφοριστικές είναι αφερέγγυες. Γνώμες γενικές, για την αξία των λογοτεχνικών έργων που εξετάζουν, συναντούμε και στα έγκυρα κριτικά κείμενα, αλλά ως εξαγόμενα συνήθως κάποιων ειδικών πραγματεύσεων. Έντούτοις ο αξιολογικός χαρακτήρας της λογοτεχνικής κριτικής δεν όφειλεται ακριβώς σ' αυτές τις γνώμες. Όφειλεται κυρίως στο γεγονός ότι η λογοτεχνική κριτική μάς δείχνει ή μάς υποδείχνει, κατά τρόπο αναλυτικό, τα στοιχεία που συνθέτουν τη λογοτεχνική υπόσταση των έργων. Από την άποψη αυτή θα πρέπει να διαχωρίσουμε την κριτική της λογοτεχνίας από την απλή παρουσίαση και τη φιλολογική ανάλυση των λογοτεχνικών κειμένων. Η παρουσίαση (βιβλιοπαρουσίαση) έχει κατεξοχήν ενημερωτικό χαρακτήρα, ενώ η φιλολογική ανάλυση αντιμετωπίζει γνωστικά το αντικείμενό της. Άς δούμε δυό συγκεκριμένες περιπτώσεις.

Ο Ν. Βρεττάκος έγραψε για το Άξιον Έστί του Έλύτη, όταν πρωτοεκδόθηκε, ένα σχετικό κείμενο¹. Εκεί μιλάει στην

1. Νικηφόρος Βρεττάκος: «Όδυσσέα Έλύτη: Το Άξιον Έστί», περιοδικό Έπι-

ἀρχή γενικά για τόν 'Ελύτη και τόν «εὐτυχισμένο κόσμο» του. Προσθέτει πώς ὁ ποιητής και ὁ κόσμος του δοκιμάστηκε ἀποφασιστικά στά χρόνια τοῦ ἀλβανικοῦ πολέμου, τῆς κατοχῆς και τοῦ ἐμφύλιου. Καί διατυπώνει τή γνώμη ὅτι τό "Ἀξιον 'Εστί πηγάζει ἀπό τή δοκιμασία αὐτή πού ἀναπροσανατόλισε τόν ποιητή ἀπέναντι στά πράγματα. Για τό ἔργο εἰδικότερα ὁ Βρεττάκος παρατηρεῖ ὅτι εἶναι «ἓνα εἶδος λειτουργίας πού ἀκολουθεῖ ἓνα δικό της τυπικό μέ ἀναγνώσματα, ὠδές και ψαλμούς». Διακρίνει τίς βασικές ἐνότητές του ('Η Γένεσις, Τά Πάθη, Τό "Ἀξιον 'Εστί) και τίς παρουσιάζει συνοπτικά ἀπό θεματική και ἠθική σκοπιά. Κυρίως ὁμῶς ἀπό θεματική. "Ἐτσι τά πολλά ἀποσπάσματα πού παραθέτει, τά παραθέτει για νά ἐνισχύσει ὅ,τι λέγει σχετικά μέ τά θέματα τοῦ "Ἀξιον 'Εστί και τήν ἠθική στάση τοῦ ποιητῆ ἀπέναντι στά γεγονότα. Ὁ Βρεττάκος σημειώνει προκαταρκτικά ὅτι δέ νιώθει ἀρμόδιο τόν ἑαυτό του για νά κρίνει τό "Ἀξιον 'Εστί, και ὅτι θεωρεῖ τό κείμενό του «μιά προσπάθεια για κατατόπιση και διευκόλυνση τῶν ἀναγνωστῶν». Μ' ἄλλα λόγια ὁ Βρεττάκος ὀριοθετεῖ τούς στόχους του και τούς περιορίζει στά πλαίσια μιᾶς ἐνημερωτικῆς βιβλιοπαρουσίασης. Καί εἶναι μιά συνέπεια ὄχι πολύ συνηθισμένη τό ὅτι παραμένει τελικά μέσα σ' αὐτά τά πλαίσια.

Ὁ Τ. Λιγνάδης ἔχει γράψει για τό "Ἀξιον 'Εστί μιά μεγάλη μελέτη¹. Στήν εἰσαγωγή πού προτάσσει κάνει λόγο για τόν τρόπο ἐργασίας, για τά προβλήματα πού θέτει ἡ μελέτη τοῦ "Ἀξιον 'Εστί και, πολύ γενικά, για τίς βασικές ἐνότητές του ('Η Γένεσις, Τά Πάθη, Τό Δοξαστικόν)². Ἐπειτα, στό κύριο σῶμα, ἐξετάζει λεπτομερειακά ὅλες τίς ἐπιμέρους ἐνότητες τοῦ ἔργου. Σχολιάζει ἓναν ἓναν τούς στίχους τῆς καθεμιᾶς ἐνότητος (τά «Ἀναγνώσματα» τά σχολιάζει ἐκλεκτικά), ἀναλύει τό «περιεχόμενό» της

Θιώρηση Τέχνης, τεῦχος 73—74, σελ. 105, Ἀθήνα 1961.

1. Τάσου Λιγνάδη, Τό "Ἀξιον 'Εστί τοῦ 'Ελύτη — εἰσαγωγή, σχολιασμός, ἀνάλυση, Ἀθήνα 1971.

2. Στήν πρώτη ἐκδοση τοῦ ἔργου ἀντί «Τό Δοξαστικόν» ἦταν «Τό "Ἀξιον 'Εστί», ὅπως τό ἀναφέρει ὁ Βρεττάκος.

και τελευταία ἀναλύει τή μορφή της. Τούς στίχους τούς σχολιάζει ἐννοιολογικά, γραμματικά, πραγματολογικά, ἀναφορικά πρὸς τίς πιθανές φιλολογικές πηγές τους και παράλληλα πρὸς συγγενικές φράσεις σύγχρονων συγγραφέων. Τό περιεχόμενο ὁ Λιγνάδης τό ταυτίζει οὐσιαστικά μέ τό θέμα. "Ἐτσι στή θέση του ἀναλύει τή θεματική δομή πού παρουσιάζει ἡ κάθε ἐπιμέρους ἐνότητα. Τέλος, τή μορφή τήν ἀναλύει ἀπό τήν πλευρά τῆς στιχογραφίας και τῆς γλώσσας.

"Ὅπως καταλαβαίνει κανείς μιά τέτοια δουλειά προϋποθέτει κόπο, μελέτη και γνώσεις. Πρόκειται ὡστόσο για «μιάν ἐρευνα τῆς διαδικασίας, μιάν ἐρευνα πού βρίσκεται, αὐστηρά μιλώντας, πέρα ἀπό τά ὅρια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς»¹. Ἀπό τή μελέτη τοῦ Λιγνάδη μαθαίνουμε πολλά πράγματα για τό "Ἀξιον 'Εστί, ἀλλά δέ μαθαίνουμε τίποτε σχεδόν για τά στοιχεῖα ἐκεῖνα πού τό κάνουν ἓνα καλό ἢ ὄχι ποίημα. Αὐτό δέ σημαίνει πώς Τό "Ἀξιον 'Εστί τοῦ 'Ελύτη δέν εἶναι μιά ἀξιοπρόσεκτη ἐργασία, σημαίνει ἀπλῶς ὅτι ἔχει ἔντονα γνωστικό χαρακτήρα και ἀπό τήν πλευρά αὐτή διαφέρει ριζικά ἀπό τήν κριτική τῆς λογοτεχνίας.

Ἀνάμεσα στόν τρόπο πού πραγματεύτηκε τό "Ἀξιον 'Εστί ὁ Βρεττάκος και στόν τρόπο πού τό πραγματεύτηκε ὁ Λιγνάδης ὑπάρχουν πολλές διαφορές, ἀλλά και μερικές ὁμοιότητες. Ἄν θέλουμε ὡστόσο νά δοῦμε ἀπό εἰδολογική σκοπιά τά κείμενά τους θά πρέπει νά τά πλαισιώσουμε και μ' ἄλλα ὁμοειδή, ὥστε νά δοῦμε μέ κάποια προοπτική τά βασικά τους γνωρίσματα. Ὅμως ἡ εἰδολογική διάκριση τῆς βιβλιοπαρουσίασης ἀπό τή φιλολογική ἀνάλυση δέν εἶναι ἀκριβῶς τό ζήτημα πού μέ ἀπασχολεῖ ἐδῶ. Αὐτό πού θέλω νά παρατηρήσω εἶναι ὅτι τόσο ἡ μία ὅσο και ἡ ἄλλη δέν ἔχουν τόν ἀξιολογικό χαρακτήρα τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς. Μολοντί δηλαδή ἀσχολοῦνται μέ λογοτεχνικά ἔργα δέν τά πραγμα-

1. Τ. Σ. "Ἐλιοτ, Ἐφτά δοκίμια για τήν ποίηση, «Τά ὅρια τῆς κριτικῆς», σελ. 92, μετάφραση Μαρίας Λαϊνᾶ, Κλεψύδρα, Ἀθήνα 1971.

τεύονται από καθαρά αισθητική άποψη. Χωρίς αυτό νά σημαίνει πώς δέν είναι χρήσιμες καί απαραίτητες. Για νά φανεί ή διαφορά τής βιβλιοπαρουσίασης καί τής φιλολογικῆς ἀνάλυσης ἀπό τή λογοτεχνική κριτική θά 'ταν καλύτερα νά ἀντιπαράθετα τά κείμενα τοῦ Βρεττάκου καί τοῦ Λιγνάδη σέ μιά κριτική τοῦ "Ἄξιον Ἑστί. Δυστυχῶς ὁμως, ὅσο μπορῶ νά ἔχω γνώμη, γιά τό "Ἄξιον Ἑστί δέ γράφτηκε ἀκόμη κριτική. Θά πάρω ἔτσι τήν ἐλευθερία νά κάνω τή σχετική ἀντιπαράθεση μέ μιά κριτική ἄλλου λογοτεχνικοῦ κειμένου. Κι ἐπειδὴ ὑπάρχει τό περιθώριο τής ἐκλογῆς θά ἀναφερθῶ σ' ἕνα κριτικό κείμενο πού θεωρῶ ὅτι ἀντιπροσωπεύει πληρῶστερα τόν ὅρο κριτική τής λογοτεχνίας. Ἐννοῶ τόν «Ἐρωτόκριτο» τοῦ Γ. Σεφέρη.

Τό κείμενο χωρίζεται σέ πέντε μέρη ἀριθμημένα μέ ἀραβικούς ἀριθμούς.

Στό πρῶτο μέρος, πού εἶναι καί τό συντομότερο, ὁ Σεφέρης μιλάει γιά τή γνωριμία του μέ τόν Ἐρωτόκριτο.

Στό δεύτερο μέρος σχολιάζει τήν ἔλλειψη φιλολογικῶν ἐργασιῶν καί κριτικοῦ διαλόγου γύρω ἀπό τό ἔργο.

Στό τρίτο μέρος, πού εἶναι τό ἐκτενέστερο, πραγματεύεται εἰδικά τό ποίημα. Σ' αὐτό βρίσκονται οἱ κυρίως κριτικές παρατηρήσεις του πού εἶναι, μέ τή σειρά πού ἀναπτύσσονται στό κείμενο, οἱ ἀκόλουθες.

(α) Ὁ Ἐρωτόκριτος, παρόλη τήν ἔκτασή του, δέν ἔχει στοιχεῖα ρητορείας. Ὁ συγγραφέας του «δέ φωνάζει, δέν πέφτει σέ μισούς τόνους» ἀντίθετα ἔχει βρεῖ τό «βηματισμό» του. "Ἐτσι τό ἔργο δέν παρουσιάζει ἐκφραστικές ἀνισότητες.

(β) Ὁ ποιητής βλέπει καθαρά τό ἀντικείμενό του. Σ' αὐτή τήν παρατήρηση ὁ Σεφέρης δίνει ἐξαιρετική σημασία. Τονίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος πού ἔγραψε τόν Ἐρωτόκριτο «εἶναι πάντα κοντά στό ἀντικείμενό του» καί «βλέπει μέ ἀπόλυτη καθαρότητα τό πράγμα πού ἐκφράζει». Καί παρακάτω ἐπιμένει: «ὁ ποιητής βλέπει μέ

καθαρότητα», «βλέπει τέλεια», «οὔτε παρεκκλίνει ἀπό τά πράγματα πού βλέπει», «πρέπει νά προχωρήσουμε πολύ στή λογοτεχνία μας γιά νά βροῦμε ἕνα [...] τόσο καλά ἰδωμένο κείμενο». Αὐτή τήν «ἐνάργεια τής ποιητικῆς δράσης» ὁ κριτικός τή σχετίζει μέ τήν εἰλικρίνεια τοῦ ποιητῆ καί θεωρεῖ ὅτι «εἶναι ἕνα ἀπλό χαρακτηριστικό τής τέχνης, πού δέ μπορεῖ, μόνο του, νά ξεχωρίσει τό μεγάλο ἀπό τό μικρό ποιητή». Μιά τέτοια διατύπωση, ἔχοντας ὑπόψη καί τά παραδείγματα πού χρησιμοποιοῖ ὁ Σεφέρης, μᾶς ἐπιτρέπει νά συμπεράνουμε ὅτι «ἡ ἐνάργεια τής ποιητικῆς δράσης» ἀποτελεῖ ἀπαραίτητο γνώρισμα κάθε λογοτεχνικοῦ κειμένου καί πάρα πέρα ὅτι «ξεχωρίζει» τόν ποιητή ἀπό τό στιχουργό.

Ποῖο εἶναι ὁμως τό ἀντικείμενο τοῦ Κορνάρου ἢ, μέ τά λόγια τοῦ Σεφέρη, «τί βλέπει ὁ ποιητής τοῦ Ἐρωτόκριτου»; Βλέπει «τή σύγκρουση τής ὁρμῆς τής νιότης καί τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους μέ τή φρόνηση· τίς ὁδύνες τοῦ πάθους, καί, στό τέλος, τή συμφιλίωση καί τό συμβιβασμό τῶν δυό αὐτῶν ἀντίθετων δυνάμεων...». Προηγουμένως σέ ἄλλο σημεῖο ὁ Σεφέρης μιλάει γιά «τό διάλογο ἀνάμεσα στή φρόνηση, τό πάθος καί τό πέρασμα τοῦ καιροῦ». Ἄν καί ἡ διατύπωση αὐτή εἶναι πολύ γενική εἶναι ἡ πιό καθαρή ἀναφορά στό περιεχόμενο τοῦ ἔργου.

(γ) Ἡ γλῶσσα τοῦ Ἐρωτόκριτου εἶναι καλλιεργημένη καί ἡ ἔκφραση ἀκριβής. Λέγοντας γλῶσσα ὁ Σεφέρης ἐννοεῖ «ἕνα ὁμαδικό δημιούργημα πού ὁ συγγραφέας παίρνει ἔτοιμο». Αὐτή τή γλῶσσα «ἀπό ἀντικειμενική ἀποψη» τή διαστέλλει ἀπό τή γλῶσσα «ἀπό ὑποκειμενική ἀποψη» δηλαδή ἀπό τήν ἔκφραση. Ὁ κριτικός παρατηρεῖ πώς ἡ γλῶσσα τήν ὁποία εἶχε στή διάθεσή του ὁ Κορνάρος ἦταν περισσότερο καλλιεργημένη ἀπό τή γλῶσσα πού εἶχε ὁ Σολωμός καί ὁ Βαλαωρίτης. Καί θεωρεῖ ὅτι αὐτό βοήθησε πάρα πολύ τόν ποιητή στή δουλειά του. Ὅπως εἶπα ὁμως ὁ Σεφέρης διαστέλλει τή γλῶσσα, πού εἶναι «κτῆμα κοινό», ἀπό τήν ἔκφραση, πού εἶναι προσωπική ὑπόθεση καί «πού μᾶς φέρνει σύρριζα κοντά στόν ἑαυτό μας». Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή βλέπει τή

γλώσσα του *Ερωτόκριτου* σάν ένα κεφάλαιο πού είχε στη διάθεσή του ο Κορνάρος όταν ξεκινούσε νά γράψει τό ποίημα. Γιά νά μᾶς δείξει ἐπειτα πόσο ὁ ποιητής στάθηκε ἄξιος τῆς γλωσσικῆς κληρονομιάς του, πόσο δηλαδή ἄξια τή χρησιμοποίησε γιά νά ἐκφράσει τό ἀντικείμενό του, παραθέτει ἀποσπάσματα ἀπό τό ἔργο.

Στό τέταρτο μέρος κάνει λόγο γιά τίς ἐπιδράσεις στόν *Ερωτόκριτο*. Κυρίως ὁμως ἀνασκευάζει τήν ἀντίληψη ὅτι «ὁ *Ερωτόκριτος* "ἀμαρτάνει κατά τήν δουλικήν μίμησιν τῆς Ἱταλικῆς φιλολογίας" καί "στερεῖται τελείως... ἐθνότητος καί τοπικοῦ χρωματισμοῦ". Τό σημεῖο αὐτό», παρατηρεῖ ὁ Σεφέρης, «ἀφορᾷ τό μῦθο, τήν ὑπόθεση τοῦ *Ερωτόκριτου*. Ὅπως ὁ Δάντης ξεσήκωσε τό σχέδιο τῆς *Κόλασης* ἀπό τόν Ἀραβα μυστικό καί ποιητή τῆς Μούρθιας, τόν Ἀμπεναραμπί· ὅπως ὁ Ρακίνας δανείστηκε ὑποθέσεις τῶν τραγωδιῶν του ἀπό τόν Εὐριπίδη, ὅπως τέλος ὁ Σαίξπηρ βρῆκε τό μῦθο τοῦ *Τίμωνα τοῦ Ἀθηναίου* στόν Πλούταρχο· ἔτσι καί ὁ ποιητής τοῦ *Ερωτόκριτου* πῆρε τήν ὑπόθεση τοῦ ποιήματός του ἀπό ἕνα γαλλικό ρομάντσο τῆς ἱπποσύνης [...] Καί τοῦτο δέν παρουσιάζει τίποτε τό ἐξαιρετικό, μήτε μπορεῖ νά ὀνομαστεῖ "δουλική μίμησις"». Καί παρακάτω σημειώνει ὅτι: «Γιά τή λογοτεχνία, τό σπουδαῖο ζήτημα εἶναι οἱ ἐπιρροές πού διαμορφώνουν τήν εὐαισθησία καί τή διατύπωση τῆς εὐαισθησίας, καί ὄχι ἡ χρησιμοποίηση τῶν ἐξωτερικῶν πλαισίων».

Στό πέμπτο μέρος ἐξετάζει τή σχέση τῆς μορφῆς μέ τό περιεχόμενο. Ἡ γνώμη τοῦ κριτικοῦ εἶναι ὅτι ὁ *Ερωτόκριτος* ἤρθε στόν κόσμο μ' ἕνα περιεχόμενο καί μιᾷ μορφῇ τόσο ἀλληλένδετα, ὥστε νά εἶναι ἐφεξῆς ἀδιαχώριστα στήν πράξη. Ἔτσι ἡ μετάφρασή του σέ λόγια φαναριώτικη γλώσσα δέν ἀλλοίωσε μονάχα τή μορφή του ἀλλά τό ποίημα καθεαυτό. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι λέγοντας μορφή ὁ Σεφέρης ἐννοεῖ τρία πράγματα: τή γλώσσα, τήν ἐκφραση καί τό στίχο. Ἄν καί δίνει ἰδιαίτερη ἔμφαση στή γλωσσική παράδοση τῆς Κρήτης κατά τόν δέκατο ἑβδόμο αἰῶνα, όταν

θέλει νά τονίσει τήν ἰδιαίτερη μορφική ὑπόσταση τοῦ *Ερωτόκριτου* χρησιμοποιοῖ τή λέξη ἐκφραση. Ἐπιπλέον θεωρεῖ στοιχεῖο τῆς μορφῆς τό στίχο, τό δεκαπεντασύλλαβο στίχο τῆς ἀκρητικῆς ἀναγέννησης».

Ἄν δεῖ κανεῖς συνολικά τό κριτικό κείμενο τοῦ Σεφέρη μπορεῖ νά κάνει μερικές γενικές διαπιστώσεις.

Ἀρχικά ὅτι ὁ συγγραφέας του πραγματεύεται τόν *Ερωτόκριτο* ὡς λογοτεχνικό ἔργο — κάτι πού δέν παραλείπει νά τονίσει ἐπανειλημμένα. Ὅ,τι ἀπασχολεῖ τό Σεφέρη εἶναι ἡ λογοτεχνική ἀξία τοῦ ἔργου.

Ἐπειτα ὅτι στά δύο πρῶτα μέρη τοῦ κειμένου, πού ἔχουν θέση εἰσαγωγῆς, δέν κρίνει τό ποίημα, ἐνῶ στά ὑπόλοιπα ἀναπτύσσει ἔξι βασικές «παρατηρήσεις». Ἀπό αὐτές οἱ τρεῖς εἶναι «δέν», δηλαδή ἀρνητικές: Ὁ *Ερωτόκριτος* δέν ἔχει ρητορεία, τό θέμα του δέν ἀφορᾷ τή λογοτεχνική ἀξία του, ἡ μορφή του δέ μπορεῖ νά διαχωριστεῖ ἀπό τό περιεχόμενό του. Οἱ ἄλλες τρεῖς ἔχουν θετικό χαρακτήρα: Ὁ ποιητής βλέπει καθαρά τό ἀντικείμενό του, τί περίπου βλέπει, ἡ γλώσσα καί ἡ ἐκφραση τοῦ ἔργου εἶναι ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Οἱ πρῶτες τρεῖς εἶναι ἔμμεσα ἀξιολογικές. Ἔτσι δέ βοηθοῦν τόν ἀναγνώστη νά δεῖ γιά ποιά θετικά δεδομένα κρίνεται ὁ *Ερωτόκριτος* σημαντικό ποίημα. Ἀντίθετα οἱ ἐπόμενες τρεῖς εἶναι ἄμεσα ἀξιολογικές καί δείχνουν τά στοιχεῖα στά ὁποῖα ἀνάγεται εὐθέως ἡ λογοτεχνική ἀξία τοῦ ποιήματος. Ἄν ὁ Σεφέρης ἔγραφε γιά ἕνα σύγχρονό του λογοτεχνικό ἔργο δέν ἀποκλείεται νά περιοριζόταν στό τρίτο μέρος τοῦ κειμένου του. Γράφοντας ὁμως γιά τόν *Ερωτόκριτο* ἦταν ἀναγκασμένος νά μιλήσει καί γιά μερικά κληρονομικά δυσάρεστα πού συνόδευαν τό ποίημα: «ἀμαρτάνει κατά τήν δουλικήν μίμησιν», «γραικοβαρβαρικόν» γλωσσικό ἰδίωμα. Οὐσιαστικά, δηλαδή, ἂν ἐξαιρέσουμε τά εἰσαγωγικά δύο πρῶτα μέρη καί τά δύο τελευταῖα στά ὁποῖα ἀνασκευάζει προγενέστερες ἀντιλήψεις, τό ποίημα τό πραγματεύεται κριτικά στό τρίτο μέρος.

Μιά άλλη διαπίστωση πού μπορεί κανείς νά κάνει είναι πώς ό κριτικός χρησιμοποιεί τόν όρο μορφή άρκετά περιστασιακά. Στόν όρο αυτό συμπεριλαμβάνει τή γλώσσα, τήν έκφραση καί τό στίχο. 'Η γλώσσα καί ό στίχος, σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Σεφέρη, προέρχονται από τή λογοτεχνική παράδοση τοῦ 'Ερωτόκριτου. "Αν τώρα αντιπαραθέσουμε τό αὐθεντικό ποίημα στή λόγια μετάφρασή του, ἀσφαλῶς ἡ γλώσσα καί ό στίχος του ἀποτελοῦν διακριτικά γνωρίσματα τῆς μορφῆς του. "Αν ὁμως ἀντιπαραθέσουμε τόν 'Ερωτόκριτο σ' ἕνα σύγχρονό του ποίημα, πού ἔχει γραφτεῖ μέ τήν ἴδια γλώσσα καί τόν ἴδιο δεκαπεντασύλλαβο στίχο, τότε αὐτά τά στοιχεῖα χάνουν τό διακριτικό τους χαρακτήρα. 'Ο Σεφέρης δηλαδή χρησιμοποίησε τόν όρο μορφή, μέ τό γενικό περιεχόμενο πού ἔδωσε σ' αὐτόν, γιά νά κάνει μιᾶ ὀρισμένη ἀντιπαραθέση. Στή συγκεκριμένη περίπτωση, πού ἀντιπαραθέτει δύο κείμενα διαφορετικῆς λογοτεχνικῆς παράδοσης, ἡ γλώσσα καί ό στίχος μποροῦν ν' ἀποτελοῦν διακριτικά γνωρίσματα τῆς μορφῆς. "Οχι ὁμως κι ὅταν ἀντιπαραθέτουμε δύο κείμενα ὁμοειδή, πού ἔχουν πίσω τους τήν ἴδια λογοτεχνική παράδοση καί χρησιμοποιοῦν τήν ἴδια γλώσσα καί τήν ἴδια στιχουργική τεχνική.

'Από ὅσα προανάφερα γιά τήν κριτική τοῦ 'Ερωτόκριτου θά ἔγινε, πιστεύω, φανερό ἡ διαφορά τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς ἀπό τήν ἀπλή παρουσίαση καί τή φιλολογική ἀνάλυση τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων. 'Η διαφορά ὥστόσο δέν ἀποκλείει ὅπωςδήποτε τίς ὁμοιότητες. "Ετσι δέ θά 'χε νόημα νά προσδιοριστεῖ ἡ λογοτεχνική κριτική περιοριστικά. Δέ θά 'χε νόημα π.χ. νά πει κανείς ὅτι λογοτεχνική κριτική εἶναι ἡ ἀναλυτική πραγμάτευση ἑνός λογοτεχνικοῦ κειμένου, ἡ ὁποία δέν ἀναφέρεται στίς πηγές του, στή γλώσσα του, στό θέμα του, στά κοινωνικά του πλαίσια, κ.λ.π. "Ενας τέτοιος ὀρισμός εἶναι ἀσκοπος. 'Ο ἀξιολογικός χαρακτήρας τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς δέν ἀποκλείει τή χρησιμοποίηση βοηθητικῶν στοιχείων. 'Αρκεῖ βέβαια νά μήν περιορίζεται κανείς μόνο

σέ στοιχεῖα τέτοια, ὅποτε φυσικά δέν κάνει λογοτεχνική κριτική. Τό οὐσιώδες γιά τήν κριτική τῆς λογοτεχνίας εἶναι νά δείξει τήν αἰσθητική ἀξία τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων. 'Από ἐκεῖ καί πέρα εἶναι ζήτημα τοῦ κάθε κριτικοῦ νά χρησιμοποιεῖ ἢ ὄχι ὅτιδήποτε τόν ἐξυπηρετεῖ. 'Από τ' ἄλλο μέρος γιά τή βιβλιοπαρουσίαση καί τή φιλολογική ἀνάλυση ὑπάρχει πρόβλημα ὁρίων ἢ ἀλλιῶς εἰδολογικῆς συνέπειας. 'Εννοῶ ὅτι ἐνόσω δέν πραγματεύονται ἀπό καθαρά αἰσθητική σκοπιά τά ἔργα μέ τά ὁποῖα ἀσχολοῦνται, δέν ἔχουν τό περιθώριο νά προχωροῦν σέ ἀξιολογικές κρίσεις.

δ) 'Η λογοτεχνική κριτική εἶναι ἀπρόθετη, ἀσκεῖται δηλαδή ἀπροκατάληπτα καί ἀπρογραμματίστα.

'Η πείρα ἔχει δείξει πώς ἡ κριτική τῆς λογοτεχνίας γιά νά ἀσκηθεῖ χρειάζεται ἀνεξαρτησία γνώμης. Πράγμα πού σημαίνει πώς ό κριτικός θά πρέπει νά αὐτενεργεῖ κάθε φορά πού κρίνει κάποιο ἔργο. Γιά νά αὐτενεργήσει ὁμως εἶναι ἀπαραίτητο νά ἔχει ἀποδεσμευτεῖ πρῶτα ἀπό τίς πιθανές προκαταλήψεις του. Προκαταλήψεις πού εἶναι δυνατό νά πηγάζουν ἀπό τή λογοτεχνική παράδοση ἢ ἀπό ἐξωλογοτεχνικές περιοχές¹.

Εἶναι γνωστό ὅτι τά ἐπιφανέστερα λογοτεχνικά ἔργα, ἢ τά ἔργα μιᾶς ὁμάδας λογοτεχνῶν μέ κοινά γνωρίσματα, ἢ καί μόνο τό ἔργο ἑνός σημαντικοῦ λογοτέχνη, εἶναι δυνατό νά συνεπάγονται, γιά τούς ἀναγνώστες τους, ὀρισμένη ἀντίληψη γιά τή λογοτεχνία. Στήν περίπτωση αὐτή συμβαίνει νά γενικεύει κανείς καί νά ἀπολυτοποιεῖ μερικά δεδομένα τοῦ λογοτεχνικοῦ παρελθόντος. "Ετσι φτάνει νά ταυτίζει τή λογοτεχνία μέ μερικές ἐκφάνσεις της καί νά διαμορφώνει ὀρισμένη γνώμη γιά τό τί εἶναι λογοτεχνία ἔσασε καί τί δέν εἶναι. Φυσικά μιᾶ τέτοια γνώμη ἔκτοτε ἀνάγεται σέ ἀξιολογικό κριτήριο μέ τό ὁποῖο μπορεῖ κανείς νά σταθμίζει κάθε

1. Μέ τό πρόβλημα αὐτό ἔχω ἀσχοληθεῖ ἐκτενέστερα στό κείμενο «'Η ἀναγνώριση τῆς Τατιάνας». 'Εδῶ θά περιοριστῶ σέ ὅ,τι ἀφορᾷ εἰδικότερα τό συγκεκριμένο θέμα πού μ' ἀπασχολεῖ.

λογοτεχνικό κείμενο. Πρόκειται για μία διαδικασία αλλοτρίωσης ή όποια άφορᾶ τούς άπλούς άναγνώστες τῆς λογοτεχνίας, αλλά ὡς ἕνα βαθμό καί ὅσους, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ἀσχολοῦνται μέ τήν ἀξιολόγηση τῶν λογοτεχνικῶν κειμένων. Πραγματικά ὑπάρχουν πολλά παραδείγματα ἀνθρώπων πού ξεκίνησαν νά κρίνουν νέα λογοτεχνικά ἔργα μέ κριτήριο ὁρισμένες προγενέστερες λογοτεχνικές μορφές. Σ' αὐτές τίς περιπτώσεις τά νέα ἔργα θεωρήθηκαν ἀξιόλογα ἢ ὄχι στό βαθμό πού ἀνταποκρίνονταν ἢ δέν ἀνταποκρίνονταν στό πρότυπα τῶν μελετητῶν τους. Στήν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς ὑπάρχουν πολλές τέτοιες περιπτώσεις. Ἄναφέρω τρεῖς πού μποροῦν κάπως νά συσχετιστοῦν. Ὁ Γ. Ἀποστολάκης ἀξιολόγησε τόν Παλαμᾶ μέ βάση τό ποιητικό ἔργο τοῦ Σολωμοῦ καί τόν ἀπέριψε ὀλοκληρωτικά. Ὁ Κ. Τσάτσος ἔκρινε τούς ποιητικούς νεωτερισμούς τῆς γενιᾶς τοῦ '30, ὅταν πρωτοφάνηκαν, μέ τά μέτρα τῆς προγενέστερης ποίησης καί ἰδίως τῆς παλαμικῆς, διατυπώνοντας ἔντονες ἀντιρρήσεις. Ὁ Α. Καραντώνης εἶδε τούς ποιητές τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιᾶς μέσα ἀπό τίς ποιητικές κατακτήσεις τῆς γενιᾶς τοῦ '30 καί τούς ἀντιμετώπισε μέ ἔκδηλη συγκατάβαση. Γενικά ὅταν κανεῖς ἀνάγει τό λογοτεχνικό παρελθόν σέ πρότυπο μέτρο καί τό χρησιμοποιεῖ γιά νά σταθμίσει νέα λογοτεχνικά ἔργα, οὐσιαστικά ἀφαιρεῖ ἀπό τόν ἑαυτό του τή δυνατότητα νά δεῖ ὅ,τι ἰδιαίτερο κομίζουν στή λογοτεχνία τά νέα ἔργα. Ὑπάρχει στήν κριτική τῆς λογοτεχνίας κάτι ἀνακόλουθο. Ἐνῶ κάθε κριτικός καλλιεργεῖ τήν εὐαισθησία του μελετώντας τή λογοτεχνική του παράδοση, ὅταν ἔρχεται ἡ ὥρα νά κρίνει κάποιο ἔργο, χρειάζεται ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπό τό δυναστευτικό βάρος τῆς παράδοσης αὐτῆς.

Ἀπό τ' ἄλλο μέρος γιά νά φτάσει νά αὐτενεργήσει ἕνας κριτικός θά πρέπει ν' ἀποδесμευτεῖ ἀπό τίς ἐνδεχόμενες ἐξωλογοτεχνικές του «αὐθεντίες». Ἀπό ιδέες δηλαδή ἢ ἀπόψεις φιλοσοφικές, κοινωνιολογικές, ψυχχαναλυτικές, γλωσσολογικές, κ.λ.π. Εἶναι βέβαια μία εὐκολία νά υἱοθετεῖ κανεῖς δοσμένες ιδέες καί νά

ἐλέγχει μέ αὐτές τά λογοτεχνικά κείμενα. Τό ζήτημα ὥστόσο εἶναι ὅτι ἔτσι κάνει μία δουλειά, χρήσιμη ἐνδεχομένως γιά διαφορετικούς σκοπούς, πού δέν εἶναι ἀκριβῶς κριτική τῆς λογοτεχνίας. Ἄν σ' αὐτή τήν περίπτωση βρισκόμασταν πραγματικά μέσα στά ὅρια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς, τότε ἡ λογοτεχνία θά εἶχε ὡς σκοπό τῆς νά διατυπώνει ιδέες καί μάλιστα γνωστές. Τῇ λογοτεχνία ὁμως, ἂν κρίνουμε ἀπό τά ἔργα τῆς, τήν ἐνδιαφέρει κατεξοχήν ἡ ἔκφραση πολὺ προσωπικῶν ἐμπειριῶν. Τό θέμα αὐτό, ὅπως ἄλλωστε σέ μικρότερο βαθμό καί τό προηγούμενο, εἶναι πολυσυζητημένο καί θά ἴλεγα, θεωρητικά, ἀρκετά ξεπερασμένο. Ἐτσι θά προτιμοῦσα νά περιοριστῶ ἐδῶ σέ μερικά ἐνδεικτικά παραδείγματα ἀπό τήν περιοχή τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς. Ὁ Γ. Ἀποστολάκης καί ὁ Κ. Τσάτσος, στίς συγκεκριμένες περιπτώσεις πού προανέφερα, ἐκτός ἀπό τά λογοτεχνικά τους πρότυπα, ξεκινοῦσαν καί ἀπό φιλοσοφικές ἀντιλήψεις (γερμανικός ἰδεαλισμός). Ὁ Β. Ρώτας, γράφοντας γιά τά *Ἐλεγεία καί Σάτιρες* τοῦ Καρυωτάκη, κατέκρινε τή δουλειά τοῦ ποιητῆ γιατί μ' αὐτή δέν ἀναδειχνόταν «ὁδὸς στούς παραστρατισμένους, παρηγορητῆς στούς θλιμμένους, δάσκαλος καί καλοκαρδιστής», κ.λ.π.¹ Χαρακτηριστική σ' αὐτό τό εἶδος κριτικῆς ἦταν ἡ ἀντίδραση τοῦ Καρυωτάκη ὁ ὁποῖος παρατήρησε πῶς «ὁ κ. Ρώτας σέ δύο ὁλόκληρες σελίδες, δέ μᾶς εἶπε οὔτε τό στοιχειωδέστερο: Εἶναι, δηλαδή, ἢ δέν εἶναι ποιήματα τά *Ἐλεγεία καί Σάτιρες*; Ἄν, κατὰ τύχην, συμβαίνει τό πρῶτο, ἐγώ εἶμαι εὐχαριστημένος, γιατί ἡ κοινωνιολογική ἀποψις δέ μέ ἀφορᾷ»². Ὁ Β. Βαρίκας, σέ κάπως νεαρή ἡλικία, μιλώντας πάλι γιά τό ἔργο τοῦ Καρυωτάκη διατύπωσε τή γνώμη «πῶς ἡ τέχνη εἶναι μία κοινωνική λειτουργία μέ καθορισμένα καθήκοντα καί ὑποχρεώσεις»³.

1. Κ. Γ. Καρυωτάκης, *Ποιήματα καί Πεζά*, ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδης, σελ. 190, Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1972.

2. Ὁ.π., σελ. 181.

3. Βάσος Βαρίκας, Κ. Βάρναλης - Κ. Καρυωτάκης, σελ. 189, Πλέθρον, Ἀθήνα 1978.

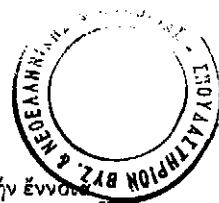
Ἀπέναντι στήν ποίηση τοῦ Καρυωτάκη εἰδικότερα, μέσα στό ἴδιο κείμενο, πῆρε θέση σαφῶς ἀρνητική φτάνοντας σέ ὀξείς καί κάποτε προσβλητικούς χαρακτηρισμούς γιά τόν ποιητή. Ὁ Τ. Μαλάνος, τέλος, στό βιβλίο του γιά τόν Καβάφη, ἐξέτασε τή δουλειά τοῦ ποιητῆ ἀπό τήν πλευρά τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας τοῦ Φρόυντ. Τά παραδείγματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους θά μπορούσαν νά πολλαπλασιαστούν. Τά συναντοῦμε καθημερινά σχεδόν. Μέ τά παραπάνω πέντε ἔχουμε ἰσάριθμους συγγραφείς οἱ ὁποῖοι ἐπιχείρησαν ν' ἀσκήσουν κριτική βασισμένοι σε ἐξωλογοτεχνικά δεδομένα. Σήμερα ἔχουμε τό περιθώριο νά ποῦμε ὅτι ὡς κριτικοί τῆς λογοτεχνίας, στίς συγκεκριμένες περιπτώσεις, οἱ συγγραφείς αὐτοί ἀπέτυχαν.

Σύμφωνα μέ τά προηγούμενα ἡ κριτική τῆς λογοτεχνίας ἀσκεῖται ἀπροκατάληπτα. Διαφορετικά ὑποβιβάζεται σέ μιά δουλειά λίγο-πολύ προκαθορισμένη. Σέ μιά ἐφαρμογή κριτηρίων πού ἀντιπροσωπεύουν ὁμόλογες προκαταλήψεις — εἴτε αὐτές πηγάζουν ἀπό τή λογοτεχνία εἴτε ἀπό ἐξωλογοτεχνικούς χώρους. Ἀλλά πῶς ξεπερνᾷ κανεῖς τίς προκαταλήψεις του ἢ ἀλλιῶς τίς ἀλλοτριωτικές ἐπιδράσεις πού ἔχει δεχτεῖ; Ἀπό τέτοιες ἐπιδράσεις δέν εἶναι ὁλοκληρωτικά ἀπαλλαγμένες οὔτε οἱ πιό ἰσχυρές προσωπικότητες. Δέν ξέρουμε πολλά πάνω σ' αὐτό τό θέμα, δηλαδή ξέρουμε ἐλάχιστα ἢ τίποτε. Ἐχουμε νά κάνουμε μέ μιά λειτουργία σκοτεινή πού ἐπειδὴ εἶναι σκοτεινή παραμένει ἀνεξέλεγκτη. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ἡ κριτική τῆς λογοτεχνίας ὡς λειτουργία δέν προκαθορίζεται βουλευτικά καί συνεπῶς δέν προγραμματίζεται. Θά ἦταν ἐξαιρετικό προνόμιο νά εἶχαμε τήν εὐχέρεια νά ἀποφασίζαμε νά κρίνουμε ἓνα λογοτεχνικό κείμενο καί νά ἔχαμε τή δυνατότητα νά πραγματώνουμε τήν ἀπόφασή μας. Δέ συμβαίνει ὁμως ἔτσι. Δέν κάνει κριτική κανεῖς ἐπειδὴ ἀποφασίζει νά γράφει γιά κάποιο ἔργο, ἀλλά ἐπειδὴ συνειδητοποιεῖ ἁφαντικά ἢ βαθμιαῖα ὅτι ἔχει διακρίνει τή λογοτεχνική ἀξία του. Καί πάλι ὄχι χωρίς

βασανιστικό αὐτοέλεγχο. Ἀκόμη καί γιά κείμενα πού λογοτεχνίζουν, ἐκτός ἀπό τίς ἐκδηλές ἀπομιμήσεις, τά πράγματα δέν εἶναι πολύ εὐκόλα. Πάντως, εὐκόλα ἢ δύσκολα, δέ μπορεῖ κανένας νά ξέρει ἀπό πρὶν ἂν θ' ἀναγνωρίσει κάποτε τίς αἰσθητικές διαστάσεις ἑνός λογοτεχνικοῦ κειμένου. Ἄν ὁμως κάποτε συμβεῖ νά τίς ἀναγνωρίσει θά συμβεῖ ἀπρογραμματίστα, ὅπως γίνεται περίπου μέ τή σύλληψη τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων πού κι αὐτή δέν προγραμματίζεται βουλευτικά. Στίς στήλες βιβλιοκρισίας τῶν διάφορων ἐντύπων γράφονται καθημερινά προγραμματισμένες «κριτικές». Κριτικά ὁμως κείμενα ἀξία τοῦ ὀνόματός τους ἔχουμε πολύ λίγα στή νεοελληνική μας γραμματεία. Οὔτε κἀν ὅσα τά δάχτυλα τῶν χειρῶν μας.

III

Εἶπα στήν ἀρχή αὐτοῦ τοῦ κειμένου πῶς ἀνάμεσα στήν ἔννοια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς καί στήν κριτική τῆς λογοτεχνίας ὑπάρχει σχέση ἔννοιας πρὸς ἀντικείμενο. Κι ἀκόμη πῶς ἡ ἔννοια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς προκύπτει ἀπό τή μελέτη τῶν ἀξιόλογων κριτικῶν κειμένων. Σύμφωνα μ' αὐτά ἡ ἔννοια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς δέν εἶναι κάτι αὐθύπαρκτο γιά τό ὁποῖο μπορούμε νά μιλοῦμε ἐρήμην τοῦ ἀντικειμένου της. Ἀντίθετα εἶναι στενά ἐξαρτημένη ἀπό τό ἀντικείμενό της, τό ὁποῖο προϋποθέτει, καί ἀπό τό ὁποῖο ἀποκτᾷ ὑπόστασι. Ἀπό τήν πλευρά αὐτή ἡ ἔννοια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς δέν εἶναι καθοριστική γιά τό τί πρέπει νά εἶναι ἡ κριτική τῆς λογοτεχνίας, ἀλλά γιά τό τί εἶναι. Θά πρέπει συνεπῶς νά διαχωρίσουμε τήν ἔννοια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς ἀπό τίς διαφορές θεωρίες περί λογοτεχνικῆς κριτικῆς, πού βασίζονται σέ φιλοσοφικές ἢ ἄλλες ιδέες κι οἱ ὁποῖες ἐπιχειροῦν νά καθορίσουν τό δέον τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς. Ἐφόσον τουλάχιστον δεχόμαστε ὅτι ἡ κριτική τῆς λογοτεχνίας ὡς πράξη εἶναι κάτι

υπαρκτό, οι θεωρίες περί λογοτεχνικής κριτικής που αγνοούν αυτή την πράξη δεν αφορούν την έννοιά της. 'Ως θεωρίες μπορεί να έχουν την αξία τους, για την έννοια ωστόσο της λογοτεχνικής κριτικής είναι αδιάφορες.

'Ο όρος κριτική της λογοτεχνίας, αν και συνήθως αρκετά άοριστα, χρησιμοποιείται τόσο με ευρεία όσο και με στενή σημασία. 'Από την στιγμή εντούτοις που θέλουμε να καθορίσουμε την κριτική της λογοτεχνίας ως αντικείμενο της έννοιάς της είμαστε αναγκασμένοι να περιοριστούμε στην πιά, αν μπορώ να το πω έτσι, καθαρόαιμη μορφή της. Είμαστε δηλαδή αναγκασμένοι να περιοριστούμε στα κριτικά κείμενα και μάλιστα σε ό,τι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό παρουσιάζουν. Για να διακρίνουμε όμως τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κριτικών κειμένων θα πρέπει πρώτα να γνωρίζουμε αυτά τα κείμενα. Κι εδώ προκύπτει ένα θεμελιώδες ερώτημα. Ποιά κριτικά κείμενα θεωρούμε αξιόλογα ή εγχυρα; 'Υποκειμενικά μπορεί να πει κανείς εκείνα που μας αρέσουν ή εκείνα που συμφωνούν με τις απόψεις μας. 'Αλλά μιά τέτοια βάση εκλογής, μόλις θελήσουμε να τη συζητήσουμε, δημιουργεί αλυσιδωτά ερωτήματα που δε βγάζουν πουθενά. 'Ισως δεν έχουμε τό περιθώριο να είμαστε απόλυτα αντικειμενικοί. Μπορούμε όμως να χρησιμοποιήσουμε ένα κριτήριο αρκετά αντικειμενικό, ώστε να παρέχει ανάλογα αντικειμενικές εγγυήσεις για τη βασιμότητά του και να προσφέρεται για κοινή εκτίμηση και έλεγχο. Τό κριτήριο αυτό έχουμε τη δυνατότητα να το αντλήσουμε από την παράλληλη ιστορία της λογοτεχνίας και της κριτικής της. 'Εφόσον η λογοτεχνία και η κριτική της λογοτεχνίας έχουν ένα σεβαστό παρελθόν, υπάρχει έδαφος να αναζητήσουμε τα κριτικά κείμενα που δικαιώθηκαν από την εξέλιξη των πραγμάτων. Και πάρα πέρα να κοιτάξουμε πώς και με ποιά βάση έχριναν τα λογοτεχνικά έργα για τα οποία μίλησαν. Στα πλαίσια της νεοελληνικής κριτικής τέτοια κριτικά κείμενα είναι π.χ. τό κείμενο του Παλαμά για τόν Κάλβο (1889), του Ξενόπουλου για τόν Καβάφη (1903), του 'Αγρα για

τόν Καρυωτάκη (1934), του Σεφέρη για τόν 'Ερωτόκριτο, της Ν. 'Αναγνωστάκη για τό Σαχτούρη (περιοδικό Κριτική, 1960). 'Από τ' άλλο μέρος έχουμε εξίσου τη δυνατότητα να αναζητήσουμε τις κριτικές προσπάθειες του παρελθόντος οι οποίες, από τη θέση που κατέλαβαν στη λογοτεχνία τά έργα στα οποία αναφέρθηκαν, δε δικαιώθηκαν. Και πάλι να προσέξουμε πώς και με ποιά βάση γύρεψαν να αξιολογήσουν τά συγκεκριμένα έργα. Δυστυχώς πάνω σ' αυτό τό θέμα δεν υπάρχουν φιλολογικές εργασίες, ώστε να έχουμε την εύχθεια να μιλούμε βασισμένοι στα εύρηματά τους. Πάντως η παράλληλη ιστορία της λογοτεχνίας και της κριτικής της μάς επιτρέπει να μιλούμε, εκ των υστέρων, για κριτικά κείμενα καταξιωμένα, και, φυσικά, για μη καταξιωμένα.

'Η κριτική της λογοτεχνίας είναι δυνατό να προσδιοριστεί τόσο θετικά, τί είναι, όσο και άρνητικά, τί δεν είναι. 'Η έννοια της λογοτεχνικής κριτικής έχει άμεση σχέση με τό πρώτο. 'Εντούτοις και ό άρνητικός προσδιορισμός της λογοτεχνικής κριτικής βοηθάει ως ένα βαθμό να διευκρινιστούν τά όρια της ζητούμενης έννοιας.

'Αναζητώντας την έννοια της λογοτεχνικής κριτικής, με άφετηρία τά κριτικά κείμενα, διαπιστώνουμε άρχικά ότι είναι έξαιρετικά σύνθετη, συνισταμένη δηλαδή επιμέρους έννοιών. Στο δεύτερο μέρος του κειμένου τούτου μίλησα για τέσσερις τέτοιες επιμέρους συνιστώσες. Δέν είναι βέβαια οι μόνες, ούτε ό τρόπος που τις πραγματεύτηκα μοναδικός. Τό θέμα είναι ευρύ και άνοιχτό. 'Ανοιχτό για πολλούς λόγους, από τούς οποίους κυριότερους θεωρώ τούς επόμενους. (α) Δέν έχει γίνει σχεδόν καμιά προεργασία. (β) 'Όταν μιλούμε θεωρητικά κινδυνεύουμε κάθε στιγμή να είμαστε ασύμμετροι προς τό αντικείμενό μας — είτε χάνοντας την επαφή μας μαζί του είτε γενικεύοντας και άπολυτοποιώντας. Πολύ περισσότερο όμως όταν τό ίδιο τό αντικείμενο δεν είναι στατικό. (γ) 'Η έννοια της λογοτεχνικής κριτικής, με ένδιάμεσο την κριτική της λογοτεχνίας, σχετίζεται με προβλήματα της λογοτεχνικής πράξης άλυτα άκόμη θεωρητικά.

Ἔτσι μπορῶ γενικότερα νά πῶ ὅτι σήμερα εἴμαστε μᾶλλον ἀνέτοιμοι νά καθορίσουμε μέ πληρότητα καί μέ ἀκρίβεια τήν ἔννοια τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

1. ΜΕ ΤΟ «ΒΛΕΜΜΑ» ΠΡΟΣ ΤΟ ΓΕΓΟΝΟΣ	7
(Μανόλης Ἀναγνωστάκης)	
2. Η ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΤΗΣ ΤΑΤΙΑΝΑΣ	15
(Προβλήματα αἰσθητικῆς μέθεξης καί κριτικῆς)	
3. ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΕΚΦΡΑΣΗ	29
4. ΠΑΡΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΥΣΤΑΤΙΚΑ	49
5. «Ο ΧΡΟΝΟΣ ΘΑ ΚΡΙΝΕΙ»	60
6. Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ	67